

Kuntillet ‘Ajrud – punkt zwrotny w interpretacji historii Izraela i Judy?

Kuntillet ‘Ajrud – a Turning Point in the Interpretation of the History of Israel and Judah?

Słowa kluczowe: Kuntillet ‘Ajrud, Izrael i Juda, monarchia, zależność, Dawid,
Key words: Kuntillet ‘Ajrud, Israel and Judah, monarchy, dependence, David

Streszczenie

Kuntillet ‘Ajrud dostarcza nam wiele interesujących danych na temat religii starożytnego Izraela oraz jego historii. W artykule akcent położony jest na znaczenie tego stanowiska archeologicznego dla tej ostatniej. W świetle danych płynących z tekstów znalezionych w tym miejscu przedstawiona jest popularna dziś teza o potencjalnym politycznym uzależnieniu Judy od królestwa Izraela przez cały okres istnienia tego ostatniego. Autor nie uważa, aby te dane były wystarczające do jej udowodnienia, ale zgadza się z tym, że mogą one stanowić przyczynek do dalszej dyskusji nad tą hipotezą.

Abstract

Kuntillet ‘Ajrud provides us with much of interesting information about the religion of ancient Israel and its history. The emphasis in this article is on the latter. In the light of the data from the texts found here, the popular

---

¹ Prof. dr hab. Janusz Lemański, Instytut Nauk Teologicznych Uniwersytet Szczeciński.

today thesis discusses the potential political dependence of Judah on the Kingdom of Israel throughout the existence of the latter. The author does not believe that this data is sufficient to prove so, but agrees that the data should contribute to further discussion of this hypothesis.

Odkrycie na południu Judei stanowiska archeologicznego nazywanego Kuntillet 'Ajrud, ze względu na odnalezienie tam teksty oraz ikonografię wzbudziło duże zainteresowanie wśród badaczy dziejów i religii starożytnego Izraela. Na pierwszy plan wysunęła się najpierw dyskusja dotycząca religii izraelskiej czasów monarchii. W ostatnim okresie zwrócono jednak uwagę również na znaczenie tego miejsca dla zrozumienia historii 'zjednoczonej' monarchii i wzajemnych relacji pomiędzy Izraelem i Judą. Tym ostatnim kwestiom poświęcone jest to omówienie².

1. Stanowisko archeologiczne i znalezione w nim artefakty

Stanowisko było eksplorowane w latach 1975-1976 przez ekspedycję badawczą, której przewodził Ze'ev Meshel z Uniwersytetu w Tel Awiwie. Odkryte tam inskrypcje i rysunki 'wstrząsnęły archeologami z Izraela', jak opisał to w jednej ze swoich publikacji znany izraelski archeolog i historyk Israel Finkelstein (Finkelstein 2013, 148). Samo miejsce interpretuje się jako typ starożytnego karawanseraju z przełomu IX/VIII wieku przed Chr. – być może spełniającego również zadania pewnego rodzaju szkoły (TUAT NF, 314 przypis 44). Położone jest ono na drodze z Gazy do Eljat (Darb el-Ghazza). Badania przeprowadzone z pomocą węgla C¹⁴ pozwoliły badaczom oszacować, że miejsce mogło być zasiedlone już około 795 roku przed Chr. i opuszczone około 730/20 przed Chr. (Finkelstein, Piasezky 2008, 175-185). Powstało na szlaku handlowym prowadzącym z jednej strony do Beer Szeby, a z drugiej do Edomu. Odkryte tu inskrypcje (TUAT NF, 316-319) znajdują się na różnych

---

² Referat wygłoszony 22.09.2022 podczas sympozjum naukowego: Starożytny Wschód i jego dziedzictwo: Szczecin US – Wydział Historyczny.

powierzchniach służących pisaniu (kamień, glina, tynk ścienny); przy ich wykonaniu zastosowane zostały różne techniki pisarskie (rylec, atrament), języki (hebrajski, fenicki) i sposoby zapisu (litery, rzędy liter, kombinacje słów, zdania). Inskrypcje, choć znajdują się w sąsiedztwie ikonografii, nie mają – zdaniem części badaczy – z tymi motywami ikonograficznymi bezpośredniego powiązania. Trwa jednak spór o to, czy zostały obok siebie umieszczone celowo, czy raczej znalazły się w takiej bliskości przypadkowo. Poniżej rysunków znajdują się napisy atramentowe na dwóch *pithoi* i tynku ściennym oraz jeden z trzech napisów wydrapanych na kamiennych misach. We wszystkich inskrypcjach powraca temat błogosławieństwa i różne jego aspekty (błogosławieństwo od Boga, ludzkie błogosławieństwo w imieniu Boga, ludzkie błogosławieństwo, wyrazy uwielbienia wobec Boga). Różne są w końcu także zastosowane gatunki literackie. Inskrypcje na tynku z *pithos* A i B przypominają początek listu lub ćwiczenia z zapisywania alfabetu. Brak jednak głównej części jakiegokolwiek listu. Inskrypcje na ściennym tynku są z kolei bardzo krótkie i fragmentaryczne, ale z listami nie mają nic wspólnego. Przypominają raczej teksty poetycko-literackie. Ze względu na wspomnianą fragmentaryczność trudno zrozumieć ich dokładny sens. Trzy kamienne misy pokryte są rytami, stąd opinia, że służyły celom rytualnym (ofiary wotywnie)³; ponadto opatrzone zostały notami o ich przynależności, tj. informacją o ofiarodawcy.

2. Znaczenie dla badań nad historią religii starożytnego Izraela

Inskrypcje z Kuntillet 'Ajrud wzbudziły zainteresowanie badaczy przede wszystkim w związku z aspektami religijnymi. Wymienia się na nich różne bóstwa (egipskie bóstwo Bes, kananejskich bogów Ela i Baala, JHWH i Aszerę). Inspirujący jest fakt, że wspomina się także lokalne manifestacje samego JHWH (Samaria, Teman), co pozwala

---

³ Do trzech inskrypcji na kamieniu por. Rentz, Röllig 1995, 56-57; Dobbs-Allsopp et al. 2005, 283-285. Dwie z nich opracowane także w TUAT 1988, 562-563.

domyślać się sposobu, w jaki jahwizm został przeniesiony na tereny Samarii (Lemański 2021, 167), a wreszcie wskazuje się na powiązanie JHWH z Aszerą, która rozumiana jest nie jako obiekt kultowy – tak często w ST – ale jako bogini i partnerka JHWH. W tym ostatnim przypadku istnieje też możliwość odczytania obu nazw geograficznych jako imion własnych (por. Jr 49,7; Ab 9 → Rdz 36,11). Wtedy JHWH Temana i Szomrona (por. Kajr 3.6; 3.9; 4.1) byłby Bogiem obu tych osób, a Aszera nie byłaby łączona z JHWH⁴. Wszystko to razem stanowi istotny przyczynek do dyskusji nad politeistycznym charakterem religii starożytnych Izraelitów i odgrywa ogromną rolę w rekonstrukcji jej historii oraz w dyskusji o początkach biblijnego monoteizmu (TUAT NF, 315; teksty, 316-319).

3. Znaczenie dla zrozumienia historii relacji pomiędzy Izraelem i Judą

W ostatnim czasie teksty z Kuntillet 'Ajrud stały się jednak przedmiotem debaty nad początkami monarchii w Izraelu i Judzie i dyskusji nad wzajemnymi historycznymi relacjami oby tych państw. Imiona wymieniane na inskrypcjach mają charakter północno-izraelski (-*jw* jako element teoforyczny odpowiadający judejskiemu *jhw*). To sugeruje, że mieszkańcy tego miejsca pochodzili z północy. Imię nadawcy z inskrypcji z *pithos* A zrekonstruowano jako 'król Aszjo', ale nie znamy króla o takim imieniu (Zevit 2001, 390). Ze'ev Meshel (Meshel 1992, 107) zasugerował, że *šj* + [*m*] może reprezentować imię *jwš* ('król Joasz', ok 802/1-786/7 przed Chr.). Problem polega na tym, że opublikowane fotografie nie pozwalają dojrzeć *mem* i rekonstrukcja *šjw hmlk* jest efektem domysłu. Niemniej taka identyfikacja z królem Izraela Joaszem dobrze koresponduje z paleograficzną datacją inskrypcji z Kuntillet 'Ajrud. Relacja zapisu *šjw* (*aszjaw*) do biblijnego *jwš* – 'Joasz' (oryginalnie

⁴ „May he (functionary) bless you to Yhwh of Teman (person) and to his (Teman's) Ashera” (Kajr 3.9); por. argumentację Wyk 2017, 66-99.

jaw'asz) nie jest więc problematyczna, gdyż połączenie ze sobą elementu teoforycznego i czasownikowego to częste zjawisko w królewskich imionach znanych z Biblii (2 Krl 8,24: Ochozjasz; 2 Krn 21,17: Joachaz; 2 Krl 24,6: Jojakim/Jojakin; Jr 24,1: Jechoniasz) { McCarter 2003, 171-173, zwł. 171 przypis 1}.

Najistotniejszy wydaje się jednak fakt, że miejsce położone na głębokim południu, jakim jest Kuntillet 'Ajrud, lepiej odzwierciedlałoby podporządkowanie się władzy królów Judy niż Izraela. Tymczasem inskrypcje swoim charakterem wyraźnie wskazują, że mamy do czynienia z *dominium* królów Izraela. Christian Frevel (Frevel 2018, 186-194) stawia tezę, że na przełomie IX/VIII wieku przed Chr. królestwo Judy – o ile w ogóle istniało – było w zasadzie państwem/terytorium wasalnym lub filialnym wobec królestwa Izraela. W istocie inskrypcje z IX wieku z jednej strony sugerują, że Izrael i Juda tworzyły koalicję antymoabicką w trakcie wojny z moabickim królem Meszą, który – jako 'hodowca owiec' [*nōqēd*] – płacił daniny 'królowi Izraela'. Po śmierci króla Achaba zbuntował się jednak (2 Krl 1,11; 3,4-5) i zrzucił to jarzmo (Weippert 2010, 242-248). Z drugiej strony relacje z wojny asyryjskiego władcy Salmanassara III (858-824) przeciwko tzw. koalicji syryjskiej (Weippert 2010, 249-265) wymieniają jako jednego z ważnych przedstawicieli tej koalicji króla Izraela Jehu z Beth-Omri, który w wyniku klęski (841 przed Chr.) stał się trybutariuszem Asyrii (Weippert 2010, 264 {nr 113}). O tym, że Juda nie miała w tym okresie takiego samego politycznego znaczenia jak Izrael, świadczy nie tylko fakt, że pierwsze wzmianki o takim znaczeniu pochodzą dopiero z drugiej połowy VIII wieku przed Chr., ale i dane archeologiczne. Chodzi głównie o brak pieczęci i innych śladów rozwiniętej administracji Judy w okresie żelaza IIA/B (Frevel 2018, 188)⁵. Warto przywołać również relacjonowaną w Biblii wyprawę faraona Šošenqa (925 przed Chr.; biblijny Szeszonk; por. 1 Krl 14,25-26) {Weippert 2010, 228-241}. Wzmianka biblijna wspomina o zdobyciu

⁵ Przegląd danych Gertz 2010, 99-117.

i splądrowaniu przez niego Jerozolimy, lecz egipskie annały dotyczące tej wyprawy nawet jej nie wspominają, co świadczy raczej o tym, że miasto nie miało wtedy tak wielkiego znaczenia, jak opisują to później autorzy biblijni. Choć z drugiej strony sama wyprawa mogła być interwencją spowodowaną jakimiś procesami państwowotwórczymi zachodzącymi w tym regionie, którym Egipcjanie chcieli przeciwdziałać, próbując odzyskać kontrolę nad swoim dawnym *dominium*⁶.

Wracając do wspomnianej tezy Frevela, że Juda praktycznie do upadku Izraela (735-720 przed Chr.) była jego królestwem/terytorium filialnym, trzeba wspomnieć argumenty, jakich używa ten badacz. Frevel sądzi, że królowie Izraela (Joram, Ochozjasz, Joachaz, Joasz) byli w istocie także królami Judy (stąd powtarzalność tych imion z rozróżniającym dodatkiem 'izraelski, judzki'). Postać 'ojca założyciela' niezależnego królestwa Izraela – Jeroboama I, to według niego literacka reminiscencja z czasów Jeroboama II. Tę tezę zresztą wspiera wielu innych badaczy (Lemański 2021, 125 przypis 184 z literaturą dotyczącą tej tezy). Emancypacja Judy nastąpiła dopiero za czasów Achaza (734-728 przed Chr.) władającego Judą po upadku dynastii Jehu. Obecność administracji izraelskiej w Judzie i w Jerozolimie datować należy zatem na okres znacznie wcześniejszy niż upadek Samarii (721 przed Chr.). To zdaniem Wolfganga Schütte (Schütte 2012, 52-72; 2018, 147-180) pozwala w nowy sposób spojrzeć na Izajaszowe stwierdzenie „oba domy Izraela” (Iz 8,14). Stela z Tel Dan (IX wiek przed Chr.) {Weippert 2010, 267-269} sugeruje, że tereny Judei znajdują się pod władaniem 'domu Dawida'. Teksty biblijne z kolei wskazują, że sam Dawid, określany w Biblii jako syn Jessego Betlejemity, uwikłany jest w spory o władzę z Saulem Beniaminitą, które to spory dotyczą dominacji nad terytoriami związanymi raczej z Izraelem niż Judą⁷. Część badaczy zresztą na podstawie słów proroka Micheasza o „Betlejem Efrata” (Mi 5,1) interpretuje postać Dawida jako

⁶ Na temat egipskiej dominacji w Kanaanie por. Lemański 2021, 21-28.

⁷ Interpretację i potencjalne historyczne reminiscencje dobrze omawia Sergi 2019, 19-43.

przedstawiciela Efraima (Efratyjczyk = Efraimita)⁸. W istocie według Jr 31,15 (tekst powiązany z tradycją o grobie Racheli; por. Rdz 35,19; 48,7) Efrata i Betlejem znajdują się w pobliżu Rama w Efraimie. W tym wypadku problem może wynikać jednak ze złego zrozumienia tekstu. Hebrajskie *b^erāmāh* (por. Wulg.) w LXX odczytane jest jako „w Rama”, ale taka interpretacja wymaga zwrotu *bārāmāh*, gdyż nazwa tego miejsca z reguły (wyjątek Ne 11,33) występuje z rodzajnikiem. Hebrajski leksem można więc zrozumieć w sensie ‘wyżyna/wysokie miejsce’ (Goldingay 2021, 639 przypis a)⁹. Niemniej w tekście, do którego metaforycznie nawiązuje prorok (Rdz 35,19), identyfikacja „to jest Betlejem” stanowi późniejszą głosem wyjaśniającą, a samo miejsce pochowania pramatki Beniaminitów też raczej znajduje się na terytorium tego plemienia (Por. Lemański 2014, 932-934).

To są oczywiście – na razie – spekulacje, które trudno jest jednoznacznie udowodnić. Pewnym jednak wydaje się to, że zanim nastąpił rozwój terytorialny Judy (druga połowa VIII wieku przed Chr.), jej późniejsze południowe tereny znajdowały się pod władzą i kontrolą królów Izraela, o czym świadczy przywołana tu inskrypcja z Kuntillet 'Ajrud. To tej izraelsko-jerozolimskiej dominacji podporządkowani byli lokalni przywódcy z południa (Lemański 2021, 126). Nie można zatem wykluczyć, że również dynastia z ‘domu Dawida’ oryginalnie rozumiała siebie bardziej jako reprezentującą Izraela niż Judę. Christian Frevel (Frevel 2018, 186-190, 192) dość ciekawie odtwarza potencjalne więzy genealogiczne poszczególnych władców z tego okresu i ich związek z dynastią królewską Omridów w Izraelu. Konkluduje potem, że w X wieku przed Chr. nie mogła istnieć jeszcze żadna zjednoczona monarchia, która mogłaby podzielić się na dwa niezależne królestwa. Co nie znaczy, że na terenach środkowo-południowego Lewantu nie zachodziły już

⁸ Na temat innej niż Betlejem judzkie lokalizacji por. Görg 1991, 474; Frolov 2007, 283-284.

⁹ Tego problemu nie zauważa jednak Fischer 2005, 156-157. Zauważa go z kolei, choć nie rozwiązuje tak jak Goldingay, Schmidt 2013, 134 przypis 13.

jakieś procesy państwowotwórcze. W XII wieku przed Chr. definitywnie zniknęły wpływy egipskie na tych terenach. Ale pojawili się nowi, mniejsi gracze: Filistyni na południowym wybrzeżu, Fenicjanie na północy, których wpływy sięgały aż do Galilei, czy Aramejczycy na północnym wschodzie. Centralny górski pas Lewantu wraz z Transjordanią stanowił w tym układzie pewne *vacuum*. Archeologia pozwala jednak stwierdzić dziś, że zachodziły tam pewne procesy reintegrujące zamieszkujące te tereny ludy. Wymusił to z jednej strony upadek tradycyjnego systemu miast-państw zwaszalizowanych jeszcze w połowie XIV wieku przez Egipt (listy z el Amarna), a z drugiej dość szybkie powstawanie setek mniejszych osiedli, których sposób zabudowy przypominał pasterskie, nomadyczne, koliste obozy z placem dla trzody pośrodku. Znalezione w nich artefakty nie pozwalają jednakże sądzić, że ci, którzy je zakładali, pochodzili spoza Kanaanu (Finkelstein 1988). Wspomniana już wyprawa faraona Šošenqa ok. 925 mogła być zatem próbą odzyskania dawnych wpływów na tych terenach.

Frevel zwraca uwagę na zbieżność etymologiczną takich imion jak Jeroboam I (927 przed Chr.) i Roboam (926-910 przed Chr.), sugerując, że nie chodzi tu o żadne historyczne postaci, lecz wspomnianą już reminiscencję z czasów Jeroboama II (787-747 przed Chr.). Jej celem było zbudowanie postaci 'ojca założyciela' królestwa Izraela, które pod panowaniem Jeroboama II przeżywało swój moment rozkwitu polityczno-terytorialnego (Frevel 2018, 263-266). W podobny sposób zresztą wiek później autorzy z Judei opisywali judzkiego króla Jozjasza na zasadzie 'David redivivus', prezentując już Jeroboama I jako buntownika, a początki swojego państwa ukazując jako politycznie niezależne królestwo Izraela/Judy.

4. Konkluzja

Kuntillet 'Ajrud nie dostarcza nam dzisiaj niczego rozstrzygającego w kwestii historii i religii starożytnego Izraela. Wynika to z kilku faktów. Najpierw same teksty podlegają jeszcze ciągłej dyskusji, a ich

rekonstrukcja oraz interpretacja w niektórych przypadkach nie jest pewna. Potem również z tego, że stanowią one jedynie mały wycinek ze starożytnej faktografii. Z drugiej strony teksty oraz ikonografia z Kuntillet 'Ajrud stanowią jednak ważny i cenny przyczynek w tej dyskusji i pozwalają otwierać nowe kierunki badawcze. Tak jest m.in. w kwestii relacji pomiędzy królestwami Izraela i Judy. Wyraźnie 'izraelski' charakter tego miejsca położonego na południowym krańcu królestwa Judy pozwala znaleźć argumenty wspierające tezę o swego rodzaju uzależnieniu tego ostatniego od swego północnego sąsiada, które mogło trwać aż do upadku Samarii (722 przed Chr.). Same teksty nie dają w tej kwestii jednak żadnej pewności. Takie 'obce' centra handlowe (rodzaj dawnego karawanseraju) na szlakach komunikacyjnych nie były niczym zaskakującym w starożytności i Kuntillet 'Ajrud mogło być jednym z nich. Niemniej rzeczy mogły równie dobrze wyglądać zupełnie inaczej i z tego powodu to stanowisko archeologiczne było i jest brane pod uwagę jako jedno z ważnych źródeł informacji o dawnych stosunkach pomiędzy Izraelem i Judą.

Bibliografia

- Finkelstein, Israel. 1988. *The Archaeology of the Israelite Settlement*. Jerusalem: Israel Exploration Society.
- Finkelstein, Israel, i Eli Piasetzky. 2008. „The Date of Kuntillet 'Ajrud: The C¹⁴ Perspective.” *Tell Aviv* 35: 175-185.
- Finkelstein, Israel. 2013. *The Forgotten Kingdom. The Archaeology and History of Northern Israel* (Ancient Near East Monographs 5). Atlanta: Society of Biblical Literature
- Fischer, Georg. 2005. *Jeremia 26-52* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament). Freiburg/Basel/Wien: Herder.
- Frevel, Cristian. 2019. *Geschichte Israels*. Wydanie 2. Stuttgart: Kohlhammer.

- Frolov, Sege. 2007. „Ephrathah, Ephrathites.” W *The New Interpreter's Dictionary of the Bible*. Red. Katharine Doob Sakenfeld, tom 2. Nashville: Abingdon Press: 283-284.
- Görg, Martin. 1991. „Efrata.” W *Neues Bibel-Lexikon*. Red. Martin Görg, Bernhard Lang, tom 1. Zürich: Benziger: 474.
- Goldingay, John. 2021. *The Book of Jeremiah* (The New International Commentary on the Old Testament). Grand Rapids: Eerdmans.
- Gertz, Jan C., red. 2010. *Grundinformation Altes Testament*. Wyd. 4. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Hallo, William W., red. 2003. *The Context of Scripture*. Tom 2. Leiden/Boston: Brill.
- HI: Dobbs-Allsopp, Frederick W., i Jimmy Jack M. Roberts, Choon-Leong Seow, Richard. E. Whitaker, red. 2005. *Hebrew Inscriptions. Text from the Biblical Period of the Monarchy with Concordance*. New Haven/London: Yale University Press.
- Lemański, Janusz. 2014. *Księga Rodzaju rozdziały 11,27-36,43* (Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament I/2). Częstochowa: Wydawnictwo św. Pawła.
- Lemański, Janusz. 2021. *Narodziny Izraela. Szkice historyczno-biblijne*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe US.
- Meshel, Ze'ev. 1992. „Kuntillet 'Ajrud.” W *The Anchor Bible Dictionary*. Red. David Noel Freedman. Tom 4. New York: Doubleday: 103-109.
- Rentz, Johannes, i Wolfgang Röllig, red. 1995. *Handbuch der althebräischen Epigraphik*. Tom 1. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Schmidt, Werner H. 2013. *Das Buch Jeremia. Kapitel 21-52* (Das Alte Testament Deutsch 21). Göttingen: Vandehoeck & Ruprecht.
- Schütte, Wolfgang. 2012. „Wie wurde Juda israelisiert?” *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 124: 52-72.
- Schütte, Wolfgang. 2018. „Where there Israelites in 'Judean Exile'?” *Antiquo Oriente* 6: 147-180.

- Sergi, Omer. 2019. „Erzählung, Geschichten und Geschichte in den biblischen Überlieferungen von Entstehung der israelitischen Monarchie (1 Sam 9-2 Sam 5).” W *Prophetie*. Red. Imtraut Fischer, Juliana Claassens, 19-43. Stuttgart: Kohlhammer.
- TUAT: Kaiser, Otto, red. 1988. *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*. Tom II (4). Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- TUAT NF: Janowski, Bernd, i Daniel Schwemer, red. 2011. *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments. Neue Folge*. Tom 6: *Grab, Sarg-, Bau- und Votivinschriften*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Weippert, Manfred 2010. *Historisches Textbuch zum Alten Testament* (Grundrisse zum Alten Testament 10). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wyk, Koot van. 2017. „Kuntillet 'Ajrud: A Case for Critical Revision.” *International Journal of Research in Social Sciences and Humanities* 7: 66-99. Dostęp 2023.01.18. https://www.academia.edu/35232192/Kuntillet_Ajrud_A_Case_for_Critical_Revision.
- Zevit, Ziony. 2001. *The Religion of the Ancient Israel. A Synthesis of Parallaxic Approaches*. London: Continuum 2001.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXV

Zeszyt 2

ROCZNIK TEOLOGICZNY

[E-WYDANIE]

Profesorowi Edwardowi Lipińskiemu

WARSZAWA 2023

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

bp prof. ucz. dr hab. Marcin Hintz, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska
Korekta tekstów angielskich – Karen Wasilewska
Skład komputerowy – Jerzy Sojka

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

eISSN: 2956-5685

Wydano nakładem
Wydawnictwa Naukowego ChAT
ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55
Objętość ark. wyd.: 10,7. Nakład: 100 egz.
Druk: druk-24h.com.pl
ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

<i>Dedykacja dla profesora Edwarda Lipińskiego</i>	135
PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Biografia profesora Edwarda Lipińskiego</i>	137
*PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Bibliografia profesora Edwarda Lipińskiego</i>	*7
ARTYKUŁY	
WITOLD TYBOROWSKI, <i>Król jako pasterz w tekstach królewskich okresu starobabilońskiego (XX – XVII w. przed Chr.)</i>	151
JANUSZ LEMAŃSKI, <i>Kuntillet ‘Ajrud – punkt zwrotny w interpretacji historii Izraela i Judy?</i>	187
ŁUKASZA NIESIOŁOWSKI–SPANÒ, SŁAWOMIR POŁOCZEK, KACPER ZIEMBA, <i>Wpływy Bliskiego Wschodu i Hellady na Biblię hebrajską – perspektywa historyczna</i>	199
JAKUB SŁAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to זנה</i>	249
*JAKUB SŁAWIK, <i>Rdzeń נאך w Biblii Hebrajskiej w relacji do זנה</i>	*101
MICHAŁ WOJCIECHOWSKI, <i>Pieśń nad Pieśniami na tle powieści greckich</i>	307
PAWEŁ FILIPCZAK, <i>Warunki naturalne Zatoki Antiocheńskiej a rozwój historyczny miasta Seleucja Pieria (czasy hellenistyczne i rzymskie)</i>	323
KAMIL BIAŁY, <i>Xiphilinus and the Causes for the Outbreak of the Bar Kokhba Revolt</i>	351
TERESA WOLIŃSKA, <i>Upadek an-Numana ibn al-Munzira (580–602 n.e.), ostatniego władcy al-Hiry</i>	381
DARIUSZ DŁUGOSZ, <i>140-lecie Departamentu Starożytności Bliskowschodnich Muzeum Luwru</i>	431
Wykaz autorów	*157

*Teksty oznaczone gwiazdką zawarte są wyłącznie w E-Wydaniu.

Contents

<i>To Professor Edward Lipiński</i>	135
PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Biography of Professor Edward Lipiński</i>	137
*PIOTR BRIKS, WITOLD TYBOROWSKI, <i>Bibliography of Professor Edward Lipiński</i>	*7
ARTICLES	
WITOLD TYBOROWSKI, <i>The King as Shepherd in the Old Babylonian Royal Inscriptions (20th – 17th cent. BC)</i>	151
JAKUB SLAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to נה</i>	187
*JAKUB SLAWIK, <i>The root נאך in the Hebrew Bible in relation to נה (polish version)</i>	*101
ŁUKASZA NIESIOŁOWSKI–SPANÒ, SŁAWOMIR POLOCZEK, KACPER ZIEMBA, <i>Near Eastern and Greek Influences on the Hebrew Bible – Historical Perspective</i>	199
MICHAŁ WOJCIECHOWSKI, <i>Song of Songs on the Background of Greek Novels</i>	249
JANUSZ LEMAŃSKI, <i>Kuntillet ‘Ajrud – a Turning Point in the Interpretation of the History of Israel and Judah?</i>	307
PAWEŁ FILIPCZAK, <i>Natural conditions of the Bay of Antioch and historical development of the city of Seleucia Pieria (Hellenistic and Roman times)</i>	323
KAMIL BIAŁY, <i>Xiphilinus and the Causes for the Outbreak of the Bar Kokhba Revolt</i>	351
TERESA WOLIŃSKA, <i>The Fall of al-Nu‘mān ibn al-Munḏhir (580–602 CE), the Last Ruler of al-Ḥīra</i>	381
DARIUSZ DŁUGOSZ, <i>140th anniversary of the Department of Middle Eastern Antiquities of the Louvre Museum</i>	431
List of authors	*157

*Texts marked with an asterisk are available only in the E-Edition.

Wykaz autorów

- Piotr Briks**, piotr.briks@usz.edu.pl, Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, ul. Krakowska 71-79, 71-017 Szczecin
- Witold Tyborowski**, tybor@amu.edu.pl, Pracownia Historii Starożytnego Bliskiego Wschodu, Wydział Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań
- Janusz Lemański**, janusz.lemański@usz.edu.pl, Instytut Nauk Teologicznych Uniwersytetu Szczecińskiego, ul. Pawła VI nr 2, 71-459 Szczecin
- Łukasz Niesiołowski–Spanò**, l.niesiolowski@uw.edu.pl, Krakowskie Przedmieście 26/28 00-927 Warszawa
- Sławomir Poloczek**, slawomir-poloczek@wp.pl, Krakowskie Przedmieście 26/28 00-927 Warszawa
- Kacper Ziemia**, kaz@teol.ku.dk, Karen Blixen Plads 16, 2300 Copenhagen S, Denmark
- Jakub Sławik**, j.slawik@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa
- Michał Wojciechowski**, m.wojciechowski@uwm.edu.pl, Liliowa 49, 11-041 Olsztyn
- Paweł Filipczak**, pawel.filipczak@uni.lodz.pl, Katedra Historii Bizancjum, Uniwersytet Łódzki, ul. Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź
- Kamil Biały**, bialykamil89@gmail.com, Instytut Historyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Krakowska 71/79, 71-017 Szczecin
- Teresa Wolińska**, teresa.wolinska@filhist.uni.lodz.pl, Instytut Historii Uniwersytetu Łódzkiego, ul. A. Kamińskiego 27A; 90-219 Łódź
- Dariusz Długosz**, dariusz.dlugosz@louvre.fr; Musée du Louvre 75058 Paris 01 (France)